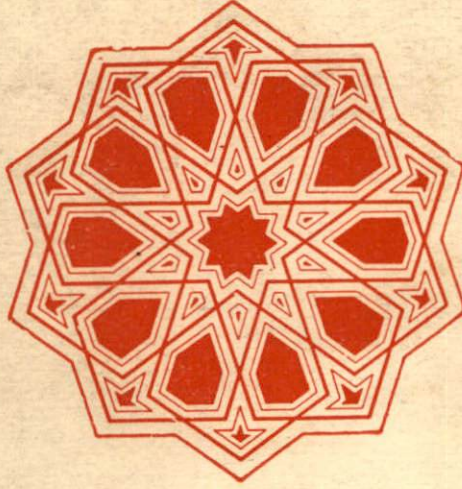

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

C. V, Sa: I - IV

1956

MARS T. ve S. A. Ş. MATBAASI — ANKARA

1 9 5 8

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

I - IV

1956

RESAT QELİK
A.Ü. İLÂHİYAT FAK.
Sınıf I. No 1066

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Prof. Muhammed T. TANCİ	: Şehristani'nin El-Milel Ve'n Nihal'i . . . 1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: İdealizmin Çıkmazları 17
Prof. Ahmet CAFEROĞLU	: Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı 65
Öğ. Görev. Nafiz DANIŞMAN	: Tasavvuf Şiirlerinden Düşündürücü Terçümeler 76
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND	: 18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihciliği ve Modern Tarihcilik Karşısındaki Durumu 87
Dr. Necati ÖNER	: Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı 100
Dr. Cavit SUNAR	: İmam Rabbâni'nin Tevhid Görüşüne Genel Bir Bakış. 136
M. Zeki ORAL	: Konya'da Alâ üd-din Camii ve Türbeleri . 144
İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU	: Gazzali'ye Göre İbahilik. 165
Prof. James ROBSON	: Sunen'i Ebu Dâvûd Nüshalarının Rivayeti Çeviren: Talât KOÇYİĞİT. 173
Şeyh Muhammed ABDUH	: Tefsire Mukaddime Çeviren: İsmail CERRAHOĞLU. . . . 183
Prof. R. PETTAZZONI	: Din İlminde Tarih ve Fenomenoloji Çeviren: Dr. H. G. YURDAYDIN . . . 189
Öğ. Görev. Nafiz DANIŞMAN	: "Cahiliyye" Kelimesinin Mânâ ve Menşei. . 192
Prof. H. A. R. GIBB	: İslâmiyetin İlk Devirlerinde Hükûmet Müessesesinin Tekâmülü. Çeviren: Dr. H. G. YURDAYDIN 194
BİBLİYOGRAFYA	
Yaşar KUTLUAY	: De Lacy O'Leary, Arabic Thought and its place in History 206
Hüseyin ATAY	: M. Akkad, El-Felsefetü'l Kur'aniye. . . 208
Hikmet TANYU	: Dr. Ziya Dalat, Çocuk ve Genç Ruhı. . . 215
Doç. Dr. Neş'et ÇAĞATAY	: Jacques C. Risler La Civilisation Arabe. . 221

la — belirterek Gazzalînin tasavvufu İslâm kelâmına sokması ve diğer çalışmalarının önemini belirtiyor.

Müellif sekizinci bölümde "Sünnî Kelâm Sistemi" ni başlangıcından itibaren birçok noktalarda teferruata inerek inceliyor. Kelâm çalışmalarında kullanılan metodun lâtîn hıristiyan dünyasındaki skolastik teoloji anlayışına çok yakın olduğunu (s. 211) belirterek, bu hareketin belli başlı üç temsilcisi olarak Eş'arî, Matürîdî ve Tahavî'yi gösteriyor, fakat son ikisini ihmal ederek daha çok Eş'arî üzerinde duruyor. İbn. Hallikan'a dayanarak mufassal bir hal tercümesini verdiği Eş'arî'nin kelâm'ın esas meseleleri üzerindeki fikirlerini naklederken "Kur'an'ın halkı" konusundaki görüşüne itiraz ediyor (s. 214) "Eğer Kur'an Allahın kelâmı ve O'nunla birlikte ezeli ise, O'ndan hasıl olsa bile, Allahtan başka birşey ortaya çıkıyor, yani kelâm'ı O'nunla birlikte ezeli ve kadîm oluyor, bu hıristiyanlıktaki teslise benzetilebilir ve Allahın "Bir" liğini ihlâl eder", diyor. Müellifin bu itirazı Kur'an meselesinde değil Allahın Sıfatları konusunda yapması daha uygun olurdu. Çünkü aynı mülâhaza İlim, İrade, Kudret... sıfatları için de ileri sürülebilir, nitekim bu husus diğer İslâm fırkaları tarafından ortaya atılmış ve Maturidî ve Eş'arî tarafından gayet açık ve kesin olarak — Kur'an'a dayanmak suretiyle — cevaplandırılmışlardır.

"Batı Felsefesi" adlı dokuzuncu bölümde Kuzev Afrika'nın fethinden itibaren, arap - berber münasebetleri, berberlerin İslâmiyeti kabulünden sonraki durumlarına temastan sonra Endülüs Emevîlerine geçiyor. Sufizm ve Şark felsefesi bölümlerinde dolayısıyla bahsedilen İbn Arabî ve İbn Rüşd'den başka İbn Hazm'dan, fikirlerinden, münakaşalarından örnekler veriyor, mukayeseler yapıyor.

Müellif son iki bölümde Yahudi nakilciler ve İslâm Filozoflarının Lâtîn Skolastisizmine tesiri'ni inceliyor. Yunan felsefe ve ilminin önce süryanîlere, onlardan müslümanlara geçtiğini, müslümanlarca doğru ve batıda tamim edildiğini, müslüman - arap kültürü ile lâtîn kültürünün İspanya'da karşılaşması neticesi olarak da Avrupa'ya geçtiğini söyledikten sonra bu sözlerini deliller ve misallerle değerlendiriyor.

Eser, M. 632 yılında Peygamberin vefatından M. 1268 yılında Muvahhidlerin inkırazına kadar vuku bulan önemli hadiseleri gösteren kronolojik cetvel ile sona eriyor.

"İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri" bu sahada çalışanlar ve bilhassa öğrenciler için bir rehber ve elkitabı vazifesi görecek değerdedir. Teferruata ait birkaç noktasının notlarla tafsil ve izah edilmesi suretiyle türkçeye çevrilmesi kütüphanemiz için kazanç olacak bir eserdir.

Y a ş a r K U T L U A Y

Abbas Mahmud el-Akkad, El-Felsefetü'l Kur'aniye (Kur'an Felsefesi), Arap Neşriyat Kurumu yayınlarından, Kahire 1947, s. 185.

Peygamber ve büyük sahabenin hayatlarına ait orijinal incelemeler, ibadet, itikad ve dinî mefhumlar üzerinde durarak enteresan eserler veren Abbas Mahmud el-Akkad yukarıdaki ismi taşıyan kitabını yedi sahifelik bir mukaddemeden sonra şu bölümlere ayırıyor: 1 — Kur'an ve ilim, 2 — Sebepler ve yaratma, 3 — Ahlâk, 4 — Hâkimiyet, 5 — Tabakat, 6 — Kadın, 7 — Evlenme, 8 — Miras, 9 — Esirlik ve kölelik, 10 — Devletlerarası münasebetler, 11 — Ceza, 12 — İlâh, 13 — Ruh meselesi, 14 — Kader, 15 — Farzlar ve ibadetler, 16 — Tasavvuf, 17 — Ahiret Hayatı ve Sonuç.

Biz bu eseri bölüm bölüm hülâsa etmeyi ve eser hakkındaki fikirlerimizi toplu olarak sonra söylemeyi düşündük.

Yazar, önsözünde, dinin insan topluluklarına lüzumunun sebeplerini, doğru ve gerçek bir akidenin bilinmesi için neyi ihtiva etmesi gerektiğini izah ediyor. "Dinin insan topluluklarına lâzım olması, onun vatana bir fayda sağlamasından veya biyolojik bir ihtiyaca cevap vermesinden ötürü değildir. Çünkü, din vatandan önce mevcut, biyolojik ihtiyaç da her an gayelerini gerçekleştirmektedir. Bunları elde eden insan dine yine de muhtaçtır. Dinin gayesi sadece insan nev'ini muhafaza etmek olmayıp bu gerçek âlemdeki yerini tayin etmektir. İnsanın dinden ebedî bir hayat istemesi, nev'ini idame için değil, insanlığın binlerce yıl bâki kalabilmesi ve sonsuzluğa kadar devam sağlayabilmesi hiçbir zaman insanı ebedî hayatı aramaktan müstağni kılamamıştır. O kendi hayatı için fanî olmayan bir mânâ aramakta ve varlık âlemiyle en geniş anlamda alâkalanmayı arzu etmektedir. Sağlam, sarsılmaz, doğru bir inanç ilmi dersler ve teknik icatlarla ölçülmez. Onun ölçüsü akla ve vicdana dayanması, ilim ve teknikten menetmemesi, inananlarını topluluğun tekâmülünden ve medeniyette ilerlemekten alıkoymamasıdır.." Yazar insanlığa şâmil bir dinin ne olmaması ve ne olması gerektiğini şu sözleriyle belirtiyor: "İnsan cemiyetinin hayatı bir ferдин ömrü kadar kısa ve bir tabakaya sıkışıp kalacak kadar da dar değildir. Asırlar boyunca gelenek ve görenekleri başka başka yüzlerce neslin iştirâk edeceği akidelerden münevver ve halktan teşekkül eden milyonlarca insan topluluklarına ayrı ayrı birer din kopyası çıkarılamaz. Doğru inancın taşıdığı vasıf, bütün cemiyetlere uygulanabilmesi, ömürler boyunca devam etmesi, kanun ve yıllık programlarla değişmeğe duçar olmamasıdır.." Eserin niçin kaleme alındığı ve güttüğü gaye şu cümlelerle ifade ediliyor: "Bu kitap, İslâm akidesinin beşerî topluluklara uygun olduğunu ortaya koyacaktır. Ona inananlar dinî ihtiyaçlarını giderecekleri gibi ilim ve medeniyet yolunda zamanın icablarına göre hareket etmelerini destekleyecektir. Din ve felsefe konusunda "Arap Neşriyat Kurumu" üyeleri ile konuşurken dinî inanç, ona bağlı olanlara göre hayat felsefesi olduğu, onun felsefeye, felsefenin ona zıt olmadığı ve bu arada birçok âyetleri ele alarak, bir müslümanın bunlardan, vicdan ve düşüncesinin serbest araştırmasına mâni olmıyan Kur'an felsefesi meydana koyabileceğini münakaşa etmiştik. Fikir ve vicdan hürriyetine engel olan inançlardan koruyan, ilim ve medeniyet yolundan alıkoymıyan ve bundan ötürü inanılması zarurî olan bir Kur'an Felsefesi inanç hususunda İslâm topluluğuna kâfidir." Yazar, maddeci feylesoflara çatıyor ve onlara birçok sualler sorduktan sonra cevap veriyor, İslâm dininin onlarca bile itiraz edilecek bir noktası olmadığını, bütün fenahlıkların maddeci zihniyetten ileri geldiğini söylüyor. "Bilgin ve feylesoflar dinden bundan başka ne isteyebilirler? Bunların Allaha imanları ne olursa olsun, resûller ve peygamberler dahil, hiçbir ferдин icat edemeyeceği dinin zarurî bir gerçek olduğunu inkâr edemezler. Bir kısım halkın inanışlarını ele alarak, müminlerin inandığı Allahtan bu gibi işlerin neş'et etmiyeceğini ileri sürmeleri ile ilâhî vahyi inkâr etmek istiyorlarsa, kendi ölçülerine göre nasıl olmalıdır? Her yeni bir icatla kendini nakzeden günlük ilim derslerine uyan bir inanç mı? Her yıl veya birkaç yılda bir tetkik ve tecrübe için atölye ve lâboratuvara girecek bir inanç mı? İnsanın zaman zaman değiştirdiği mevsimlik elbiseler gibi her zaman değiştireceği bir inanç mı? Hayır, ilâhî vahyin gerçekleşmesi onların tahayyül ettikleri şekilde değil, cihan şümûl dinlerde olduğu gibi ortaya çıkar. "Maddî felsefe adı altında dinlerin inkâr edildiği, halbuki dinin dayandığı tasdik ve şu'ur, iman ve itikat unsurlarının insanların ruhlarına aşıladığı kuvvetin inkâr edilmediği, maddecilerin, kâinatın zincirleme devreler halinde, maddeden doğmuş olduğunu iddia ettiklerini söyleyerek önsözünü "İman ile imansızlığın, ruh ile maddenin, umut ile umutsuzluğun çarpıştığı

bu çağda islâm topluluklarının, kendilerine dinin verebileceği her iyiliği veren, ilim ve medeniyet nimetlerinden mahrûm bırakmayan islâm dinine sığınmalarından başka çareleri yoktur” diyerek bitirmektedir. Yazar, bundan sonra eserin bölümlerine geçiyor. Kur'an ve İlim kısmında ilmin izahlı bir tarifini yaptıktan sonra ilim ile bir din kitabının sahalarını ayırıyor, onların birbirine aykırı değil, ödevleri bakımından ayrıldıklarını, bir din kitabından neyin istenmesi lâzımgeldiğini, din kitaplarında aranılacak gayenin ne olduğunu ve bunun da ancak Kur'anda yer aldığını, bazı kimselerin, her an değişen yeni bilgilere göre Kur'a'nı tefsire kalkışmalarının doğru olmayacağını, bunun bir iman kitabına tatbikinin yanlışlığını şu sözleri ile ifade ediyor: “Zamanla ilimler çoğalır, yenileşir, eksik olan tamamlanır, kapalı açıklanır, dağınık derlenir, yanlış doğruya yaklaşır, zannî olan kat'iyet kazanır, ilim kaideleri içinde yerleşmişken sarsılan, oturmuş iken yerinden olan çoktur.

İman kitaplarından, her gün değişen ilim kaidelerine uyması, ilim dallarının tafsilâtli meselelerini ihtiva etmesinin arzu edilmesi doğru olmadığı gibi yeni ilimlere uysun diye Kur'anı tevîl etmek de yanlıştır. Kur'an, “onlara gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın” emrile müslümanları silâhlanmaya teşvik etti diye Avrupa'nın icat ettiği bütün silâhları Kur'andan almış olduklarını iddia etmek de bu yanlışlardan biridir. Müslümanlar bu âyetleri asırlarca okudular, aynı silâhları icat etmedikleri halde Avrupalılar Kur'anı okumadan keşiflerini yaptılar, diyenlere karşı islâmiyet lüzumlu mu, değil mi? Avrupalıların, Kur'anı bilmemeleri keşiflerinin noksan olmasını icap ettirir mi, ettirmez mi? gibi sorular ortaya çıkar. Bu insafsızları bilgisiz dost kabul etmek gerekir. Onlar iyilik yapacaklarını zan ettikleri şeyle kötülük yapıyorlar, islâm akîdesine kendi kabahatlarını bilmeden yükliyorlar. Hayır, Kur'an böyle bir iddiaya muhtaç değildir. O, iman kitabıdır, vicdana hitap eder. İlim sahasında akîde kitabından istenilecek şeylerin en üstünü, düşünmeye teşvik etmesi, ilimlerin ilerlemesine engel olacak bir unsur taşımamasıdır. Bunların hepsi müslümanların Kitabında temin edilmiştir. Bu teminat başka din kitaplarında yoktur. Kur'an, dürüst düşünce ve yaratıklardaki inceliklere dikkat etmeyi Allaha iman vesilesi kılar. O, inananlara ve inanmayanlara, bütün öğütlerden üstün ve hepsinin yerine geçen tek bir öğütte bulunur “düşün”. Kur'anda her şey vardır, başka bir şey okumaya ihtiyaç yok, bütün ilimler onda, hangi ilmi okuyacaksan onu oku diye yaygın olan Kur'anın dâvasına zıt fikirlerle karşı: “İslâmiyetin en yüce fazileti, müslümanlara ilim yollarını açması, ilerlemelerine mâni olmaması, zamanla yenileşen ilim metodlarını ve keşfedilen her yeni âleti kabuletmeğe teşvik etmesidir. Yoksa, en büyük fazileti müslümanları, bütün ilimleri elde etmiş olduklarına inandırarak, onları araştırmaktan alıkoymak, incelemek ve tetkik etmekten menetmek değildir.” demek ihtiyacını duymuştur.

Sebeb ve Yaratma bölümünde, sebebin mevcudiyetinden, neticeyi meydana koymaktaki tesirinden ve Kur'ana uygun olanını yeni ilmin anlayışı açıkladığından, mucizenin bu anlayışa göre imkânından bahsedilmiştir: “Sebeb nedir? Bir şeyi yaratan mı? Öyle ki o olmasaydı o şey yaratılmıyacaktı. Yoksa, şeyden önce veya şeyin her oluşunda onunla beraber bulunan nesne midir? Sebebin yaratıcılığını meneden kuvvetli, akli itirazlar mevcuttur. Akıl, sebebin yeknesak bir şekilde yarattığı şeyden önce veya onunla beraber bulunmasını kabul eder, ama, önce bulunmuş yaratmayı icap etmediği gibi, sebeplerle neticeler arasındaki bağ, akli kaziyelerde mukaddime ile netice arasındaki bağ gibi zarurî değildir. Biz, ancak, sebebin bulunduğu anda neticenin meydana geldiğini görüyor ve bu gördüklerimizi tesbit ediyoruz. Gazali ve Newton bu noktada birbirine yaklaşırlar. Newton, A dan B ye, B den C ye, C den D ye doğru hareket eden bir cismin A dan hareket edişi, B ve C den hareket edişinin sebebi değildir, der. Maddî görünüşlerin hadiselere bizzat sebep olduğunu kabul et-

mek akla uygun gelmemektedir. Çünkü, o zaman yüzlerce, binlerce maddenin ezeli, vacibil vücut, başkasının sebebi, ona müessir olduğunu itiraf etmek icap eder. Binlerce madde sıfat ve mahiyetlerle ezeli olursa, akla tuhaf gelen, ezeli olanın ezeli olana tesir etmesidir. Akla uygun olan, sebeblerin olayları yaratmadığı, yalnız onlarla beraber onlara yakın bulunduğu ve ilk menşein bütün sebepleri ve kâinatı yaratmış olmasıdır. Yaratmak sadece Allahın irade veya sözüdür. "Akıl hadiselerin — büyüğü veya küçüğü — doğrudan doğruya Allahın iradesiyle meydana geldiğini kabul eder, yoksa sebeblerin ve sonra da Allahın fi'lile yaratıldığına dair iddiayı kavrayamaz. Tabi'i kanun, kendine yeknasak bir surette meydana gelen binlerce hadiselere intibak etme, uygun olma kudretini vermeğe sahip değildir. Bu olayları bir bir farksız olarak meydana getirmeğe sebep olabilmesi için bir kudrete sahipliği gerekir. Mucize akla aykırı değil, yalnız alışılana, görülene ve çok işitilene muhaliftir. Her iş doğrudan doğruya Allahın iradesile yaratıldığına göre mucize ile her an tekrar eden hadise arasında fark yoktur. Mucizenin imkân dahilinde olduğuna itiraz mantıkî olmadığı halde bilfiil vukubulup bulmadığına, lüzumu olup olmadığına itiraz makul olabilir."

Ahlâk bölümünde, ahlâkın sınırı çizilmekte, ne gibi bir ölçü ile ölçülmesi gerektiği açıklanmakta, en üstün ve sağlam ölçünün mesuliyet duygusu olduğu kabul edilmektedir. Yazar, bunda isabet etmiş sayılır. Geri kalmış milletlere bakacak olursak, gerilemelerinin baş sebebi, fertlerinin bu mesuliyet duygusuzluğundan doğan vazifeyi asmak, hak mefhumunu ayak altına almak, kendini insanlıktan aşağı duyguların idaresine bırakmak suretiyle memleket ve topluluğuna en büyük fenalığı yaptığını farketmez hale gelmesidir. Çünkü, yaptığından kendini sorumlu tutmamış, açlığı ve susuzluğu duyduğu gibi sorumluluğu hissetmemiştir. Yazar, "Kur'an, ferdin mesuliyetini kabul eder ve onu bütün dinî tekliflerin ve faziletlerin mihveri kılar" dedikten sonra Kur'andan âyetlerle fikirlerini değerlendiriyor.

Hâkimiyet: Bu bölümde yazar, hükûmet şekillerine, âmir ile memur arasındaki bağa ve hangi esasa göre hakkın gerçekleşeceğine pek kısa bir şekilde temas ediyor. Bildiğimiz hükûmet şekillerinden, Kur'anın tavsif ettiği hükûmet şekline uyan — iyi işlediği zaman — demokrasi hükûmeti olduğunu, bu hükûmetin zümrenin maslahatı için olmayıp, halkın, tebaanın menfaati için teşekkül ettiğini, Kur'anın hükûmetinde de "hüküm milletindir" sözünden, çoğunluğun veya çoğunluğu teşkil eden zümrenin hükmünün çıkarılmamasının gerektiği, Kur'anda tekrar tekrar geçen fikir, fazilet, mesuliyet ve ilim umumiyetle çoğunluğu teşkil eden insanların sıfatı olmayıp bütün milletin sıfatı olduğundan mesuliyet de bütün teferruatı ile milletin olduğunu ifade ediyor.

Tabakat: Yazar, bu konuda, Kur'ana göre tabaka farkı bulunduğu ve bu farkın neye dayandığı, hangi noktada olduğu, bütün beşerî cemiyetlerde inkışaf ve tekâmül için lüzumluluğu, onsuz hayatın dumura uğrayıp sona ereceği, bu tabaka farkını kaldırmağa uğraşanlar otuz yıl gibi beşer tarihinde pek kısa bir zaman içinde giriştikleri işin imkânsızlığını anladıkları, ölüme mahkûm olmadan insanlar arasındaki farkları kabul etmek mecburiyetinde kalmış olduklarını söylüyor.

Evlenme: Yazar, evlenmenin kimler arasında ve nasıl bir münasebet olduğu üzerinde duruyor, en olgun evlenme şeklinin tek kadın ile evlenmek olduğunu ve Kur'anın da bunu tercih ettiğini açıklıyor. İslâmiyet aleyhinde konuşmayı âdet edinenlerin çok kadınlarla evlenmeyi yalnız bu dine has olarak göstermelerinin yanlışlığına işaret ettikten sonra, hıristiyanlıkta da yedinci asrın yarısına kadar çok evliliğin mevcudiyetine temas ediyor. Biyolojik bir birleşmenin çok üstünde asıl bir müessese olan evlenmekten gayenin saadete ulaşım

huzur içinde bir ömür sürmek olduğunu, Kur'andaki birden fazla evlenmeye cevazın muhtelif cemiyetlerdeki aile anlayışına intibak edebilecek bir elâstikiyeti temin sadedinde verildiğini ve bu elâstikiyetin cihan şümûl bir dinin ayrılmaz vasfı olduğunu söylüyor.

Esirlik ve Kölelik: Yazar, İkinci Dünya Harbi üzerinden birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ esirlere yapılan muamelenin gazeteleri ve umumî efkârı her gün işgal etmekte olduğunu ve bu arada esirlere revâ görülen işkence ve zulmün, köle gibi çalıştırılmalarını hiçbir zaman islâm dininin kabul etmeyeceğini, Kur'anın esirler hakkındaki hükmünün ne kadar insanca olduğunu belirterek, esirlerin meccanen veya aile ve akrabalarından alınacak fidye mukabilinde serbest bırakılmalarına ve bu hususta kendilerine kolaylık gösterilmesine teşvik etmiş, anaya babaya, yakın akrabaya iyilik yapılmasını emrettiğini aynı âyette kölelere de iyi muamelede bulunulmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir.

İlâh: Yazar, Allahın varlığına ve sıfatlarına delâlet eden âyetleri İslâmın Allah inancını belirterek akıl yönünden kâmil bir itikat olduğunu Allahın önü ve sonu olmıyan, her şeye kâdir, her şeyi bilen, her şeyi ihata eden, benzeri olmıyan, ebedî ve mutlak bir varlık olduğunu anlatarak kudret ve ihsan sıfatlarının yaratıkları ile anlaşıldığının meydana bulunduğunu anlattıktan sonra insanın bu sonsuz gibi görünen kâinata kanmayıp onun ötesinde iman edeceği bir irade aradığını söylüyor.

Devletler arası Münasebetleri: Bu bölümde devletler arasında yapılan anlaşmalar hakkında Kur'anda mevcut hükümler incelenmekte, anlaşmaların ancak her iki tarafın iyi niyetleri ile devam edebileceği anlatılmakta ve "Allah yolunda size savaş açanlarla harbedin fakat zulmetmeyin", "Ey insanlar, biz sizi bir erkek bir kadından yaratık; anlaşıp tanışmanız için sizi millet ve kabilelere ayırdık, Allah katında en şerefli en mutteki olanınızdır" hitaplarının hikmet ve ehemmiyeti gösterilmektedir.

Ruh Meselesi: Yazar, "Sana ruhtan sorarlar. De ki "Ruh, Rabbimin emrindedir, size az bir ilimden başka bir şey verilmemiştir" mealindeki âyete temas ettikten sonra, Kur'anın mucizelerinden biri de ruhu ilim ve felsefede en uygun yere yerleştirmiş, istisnasız her insanın sorduğu bir mesele kılmış olması, uluhiyet konusu ile ilgili tabiatın acaipliklerini, kâinattaki hikmetleri düşünmeyi, araştırma ve istidlâl yoluyla Allaha iman etmeği elde ettiği, aklın canlı ve cansız varlıklarda düşünerek Allahı bulabildiği halde bu yoldan ruhun hakikatına ulaşamayacağını ve onu ancak bütün âlemlerin menşei Allahın emrine veya iradesine havale etmekten başka isabetli bir şey yapılamayacağını açıklamaktadır.

Kader: Yazar, bu konuyu diğerlerinden fazla işlemiş, ona eserinde daha çok yer vermiş, ilk insanlardan başlayarak kadere verilen önemi ve tarih boyunca uğradığı istihaleleri anlattıktan sonra islâmiyete geçiyor. Bu konuda islâm mezheplerini üç noktada hülâsa etmiş, biri cebre inananlar ki, onlara göre Allah vücudumuzun uzuvlarını, renklerini, yaşayabilmek için gıdayı yarattığı gibi insanın kendini ve işlerini yaratır. İnsan gerçekten bir şeyi ne yapar ne de isteyebilir. Eş'arilik buna yakındır. Çünkü Eş'arî insanın kudretinin hiç tesiri olmadığını ileri sürmekte, kudret ve takdirin Allahın kudretile vuku bulduğunu, insanın fiil anında bir kudrete malik olarak fiillerini kazanmakta olduğunu söylemekle bu mezhep cebirden kurtulamaz; zira insan kudretini kaldırıp onu sadece Allahın iradesine yüküyor. İkincisi Mutezileden olan kadercilere göre insan iyi vekötü iş yapmakta hürdür, Allah onu kötülük yapmaya zorlayıp da sonra ona azap ederek zulmetmez ve yapmadığı şeyle cezalandırmaz. Kötüyü seçmeleri azaplarına sebep olmuştur. Üçüncü olarak mutedil ehli sünnet, ki Allahın iradesini ceza veya mükâfat göreceği fiillerde insanın hürriyetini kabul ederek yapmağa zorlayan irade ile sadece emri bildiren irade arasını ayırırlar.

Hülâsasını yaptığımız bu kısımlardan sonra yazar, Gaye ve iddiasının çeşitli fikirleri içine alıp hiç bir karara varılmıyan bu konuda son sözü söylemek olmadığını ifade etmek lüzumunu duyuyor ve "bu kitabı yazmamızdaki ilk gayemiz, beşerî toplulukların hayat ve nizamlarını ihtiva eden dinler içinde Kur'an felsefesinin yerini göstermektir. Bu dâvalar arasında islâm felsefesinin yeri açık ve bellidir, şöyle ki: İslâm'da, Yahudilerin beşerle ve beşer de kendisile rekabet eden, beşere takdim ettiği hesabında yanılan bir ilâh tasviri yoktur. Çünkü islâm'da Allahın takdiri her şeyi çevrelemiştir. Hıristiyanlıktaki gibi de birbirinin günahını affetme, masum doğan çocuğun asli bir günaha (hatie) vâris olduğu inancı da yoktur. Sorumluluk (teklif) meselesine gelince, Kur'an insana gücü yettiği kadar emir ve yasağı teklif etmesi ile her şeyin takdiri arasını cém eder. Bunda akli bir çelişme olmadığı gibi dinî bir çelişme de yoktur" demekte ve son olarak şunu ilâve etmektedir: "Sorumlu tutmayan, tasarruf etmeyen bir ilâh insanların gözlerinde kıymetsizdir. Fikir ve iman bakımından ona ihtiyaçları yoktur."

Tasavvuf: Bu konuda kısa da olsa bazı münakaşalı sözlere yer vermiş, gerçekten islâm'da tasavvufun bulunup bulunmadığını ele almış, sonradan gelen kısma işaret ederek islâmın hakikî tasavvufa dair görüşünü izah etmiş ve bunda bizce isabet etmiştir. "Gerçekte tasavvuf islâm dininin kendi bünyesinde mevcut olmakla beraber sonraları vahdet-i vücud ve hülul gibi fikirler ona sokularak safiyetini bozmuştur. Kur'an, müslümana ruhu hayat kapılarını açarken, bedeninin hayat kapılarını kapamasını yasak eder, dünya işlerini terketmesini, dünyadaki nasibini unutmamasını şiddetle men eder".

Sonuç: Yazar, bütün ferdî veya benimsenmiş akidelerin çoğuna başvurduğunu, içlerinden netice olarak bulduğu iddialarının sadece, her akîde sahibinin inancının kendine uygun olduğunu, kalbî sükûnetini temin ettiğini, muhakkak inanmak lâzımsa bunun ona kâfi geldiğini ileri sürdükleri halde bunların hiçbirinin, inancının muhtelif devirlerde, birbirini takip eden nesillerde beşerî topluluklara uygun olduğunu iddia edemediklerini, ferdî inancın izahı, tefsiri, hakikatleri görüşü şahsın kendine has olduğunu ifade ettikten sonra topluluğun inanacağı itikadın birçok şartları haiz olması gerektiğini söylüyor. Çünkü, onun umumî ve hususî bütün halk tabakalarına şâmil olacaktır. Yeni ilim nazariyeleriyle Kur'anın kudsiyetini ortaya koymak istemediğini, Kur'anın da böyle bir iddiaya muhtaç olmadığını, her ilmî nazariyeyi değişmez bir hakikatmiş gibi Kur'anın mânâlarına sokmanın doğru olmayacağını ve nihayet Kur'an Felsefesinin mevcut dinlerdeki akidelerin en üstünü olduğunu, açıklıyor. O' vicdanı imar ettiği gibi iyilik ve bilgi uğrunda aklı desteklediğini ruh ve bedenlerin saadeti yolunda serbest bıraktığını ifade etmektedir.

Daha çok islâmiyet, ahlâk ve itikat konularında eserler veren Abbas Mahmut Akkad'ın bu eserini, üç bölümü hariç, baştan sonuna kadar takip ettik, önsözde herhangi bir asrın ilim görüşü ile Kur'anın tefsir edilmesini ve bilhassa Kur'anın kudsiyetini ortaya koymak için de olsa çağdaş ilim nazariyelerine uysun diye Kur'anı tevil etmenin yanlış olduğunu ifade ettiğini, ve kendisinin bu yolu tutmadığını gördük, ama, nasıl ve hangi metod üzere Kur'anın anlaşılması gerektiğini söylememiştir. Bu her ne kadar tefsir ilmini ilgilendirirse de, madem ki Kur'anı anlamak mevzuubahistir, o halde bir metod takip etmesini gönül isterdi. Böyle bir şey yapılmamıştır.

Yazar yukarda adları geçen konularda yaşanan hayatın bazı meselelerine temas edip güzel çözümlere işaret etmekle beraber münasebet düşünerek âyetler zikretmekte, tefsir veya izahları yapılmadan öylece kalmaktadır. Yazar, âyetin mânâsını anlamayı okuyucuya bırakmak gayesini güdüyor ve yalnız konuyla ilgili âyeti hatırlatmak istiyorsa, bu güzel bir

fikir, fakat bunu yapmakla iş bitmiş olmuyor. Bir Kur'an Felsefesi ortaya koymak için daha başka şekilde hareket etmek gerektiğini sanıyoruz.

Kuran Felsefesi diye insanın zihninden bir çok şeyler geçmiş olabilir. Kur'anın her şeyden önce bir iman kitabı olduğunu, onu bir iman kitabı olarak incelemek gerektiğini söylemek dile çok kolay geliyor; halbuki her ilim ve konu ile ilgili bunca âyetlerden o ilimlerin nazariyelerine temas etmeden başka bir metod çizip ondan yürüyerek, Kur'anı zaman ve mekân değişimleri üstünde değişmeyecek bir tefsire teşebbüs veya bir Kur'an Felsefesi kurmanın zorluğunu bu konu ile uğraşanların daha iyi takdir edeceği bir iş olduğunu düşünmek ve hesaba katmak gerekir. Bu zorluk karşısında ilk teşebbüs sayılacak bu eserin, esasları kurulmuş, metodları çizilmiş, gayesi belirtilmiş tüm bir felsefe meydana getirdiği söylenemez. Bu, tek bir şahsın bir anda bir denemede kolay ulaşamayacağı gayelerden biridir.

Eskiler kelâm ilminde ve Kur'an tefsirinde zamanlarının ilim nazariyelerine ehemmiyet vermişler. O ilim ve nazariyelerden çökenler ve değişenler olmuştur. Yarı aydınlar islâm akîdesinin bu ilimler yanında çöktüğünü sanmış, böylece eski felsefe ile birlikte dini de atarak ona cephe almış, amansız düşmanı kesilmişlerdir. Bazan öyle olmuştur ki doğrudan dine hücum edemedikleri anlarda eski felsefeyi dinin yerine koyarak saldırmış, eski felsefeyi yıktıkları zaman dini de yıkacaklarını zannetmişlerdi. Halbuki bu yarı aydınlar ilim ve felsefenin, çağdaşı olan insanlara itikat ve esaslarını anlatmak için birer vasıta olduklarını bilmiyorlardı. Kültür değişince iman esaslarını anlatma vasıtası da değişecekti. Eski bir kültüre göre o zamanki insanların din esaslarını öğrenmek ve öğretmek için kullandıkları eski tarz izahlara bugün bağlı kalmaya mecburiyet yoktur. Bu, mütehasısların uğraşacağı bir konudur. Değişecek bilgilerle yapılacak izahın ilerde insanları dinlerinde şüpheye düşürür korkusu, islâm düşünürlerini günlük bilgi ve nazariyelerle itikat esaslarını izah ve Kur'anı tefsir etmekten sakınmağı düşünmeğe ve sırası geldikçe düşüncelerini belirtmeğe sevk etmiştir. Bu konuda esaslı bir etüde tesadüf etmemekle beraber bu gibi fikirlere dağınık bir halde bazı kimselerin eserlerinin şurasında ve burasında serpiştirilmiş cümleler halinde rastlamak mümkündür. Böyle büyük bir işin imkânını önceden düşünmek gerekir.

Yazarın, önsözde ileri sürdüğü ve sonuçta teyit ettiği "Kur'anı günlük ilim nazariyeleri ile tefsir etmenin yanlışlığı" kabul edildiği takdirde şu soru akla gelmektedir. O halde Kur'an nasıl tefsir ve izah edilmeli? Metod ne olmalıdır? Kendisine anlatılmak istenen kimsenin anlayacağı bir dil ile anlatılmazsa nasıl anlayacak? Anlayacağı dili kullanarak izah edilirse, onun dili günlük ilim nazariye ve kültür dilidir. Kur'anın izahı, muhatabın anlayışına göre yapılmasıyla mecburî olarak hayatın icapları, kültürü değiştikçe tefsir ve izahın değişmesinden insanların dinlerinde vuku bulacak sarsıntının vebali çağdaş ilim görüşlerini takip ederek insanları aydılatmayan bilginlere yüklenecektir. Yazar, eserinde bazı ilim adamlarının görüşlerini ve bazı mezhepleri zikretmeden — kendi sözüne göre kaçınması lâzım geldiği halde — sakınmamıştır. Kur'an Felsefesinin üzerinde kurulacağı âyetleri izah ederken çağdaş ilim nazariyelerine yer vermeli mi? veya ne dereceye kadar faydalanılmalıdır? Bu soruların cevaplarının Kur'an Felsefesinin kurulmasını hazırlayacağı kanaatindeyiz. Bu esere başarılması zor olan bu meseleye dikkati çekmiş ve vazifesini yapmış nazariyle bakabiliriz.

HÜSEYİN ATAY